

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ СТОЛИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА
ГРІНЧЕНКА

Факультет суспільно-гуманітарних наук

Кафедра всесвітньої історії

Спеціальність: 032 Історія та археологія

Рівень вищої освіти: перший бакалаврський

БАКАЛАВРСЬКА РОБОТА

«Томаш Масарик: вчений, політик, державний діяч»

Виконала:

Ходос Марія Сергіївна

Студентка 4 курсу групи Істб-1-22-40д.

Науковий керівник:

Горпинченко Інна Володимирівна,

кандидат історичних наук,

доцент кафедри всесвітньої історії

Роботу захищено « » _____

Оцінка _____

Київ – 2026

ЗМІСТ

Вступ	2
Розділ 1 Історіографія та джерельна база дослідження.....	6
Розділ 2 Формування світогляду та політичних пріоритетів Т. Масарика.....	13
2.1 Соціально-культурне середовище та родинні впливи.....	13
2.2 Освіта та інтелектуальні впливи.....	15
2.3 Масарик як науковець та громадський інтелектуал.....	16
2.4 Формування політичної програми та національної концепції.....	19
Розділ 3 Наукова діяльність Т. Масарика.....	23
3.1 Формування Масарика як ученого.....	24
3.2 Філософські та соціологічні погляди Томаша Масарика.....	27
3.3 Критика марксизму та соціалістичних теорій.....	30
3.4 Проблема нації, держави та демократії.....	33
Розділ 4 Томаш Масарик як очільник держави.....	37
4.1 Масарик і створення Чехословаччини.....	37
4.2 Президентська концепція та політичні принципи.....	39
4.3 Внутрішня і зовнішня політика.....	42
Висновки	46
Список використаних джерел та літератури	51
Додатки	55

ВСТУП

Актуальність теми: Першим президентом та ідейним лідером Чехословаччини був Томаш Масарик (1850–1937 рр.). Він відіграв ключову роль у становленні Чехословацької держави, що робить його надзвичайно привабливою особистістю для дослідження істориками. Його політична спадщина заснована на принципах демократії, гуманізму та європейської інтеграції, зберігає свою актуальність у сучасних умовах. Масарик був неординарною особистістю, яка поєднувала в собі гострий розум, політичну далекоглядність, дипломатичний талант та щиру любов до своєї країни.

Актуальність теми посилюється тим, що постать Масарика є прикладом органічного поєднання наукової діяльності й політичної практики. Він демонструє модель політика-інтелектуала, який намагається впроваджувати у державне управління принципи раціональності, моральності та соціальної відповідальності. У сучасних умовах, коли питання демократичних цінностей, національної самоідентифікації та ефективного державного управління знову виходять на передній план, вивчення досвіду Масарика набуває особливого значення.

Окрім цього, в Україні посилюється зацікавленість історією європейських держав та їхнім демократичним розвитком. Дослідження політичної діяльності Томаша Масарика дає змогу простежити процес становлення парламентської республіки, особливості поєднання інтересів різних етнічних спільнот і роль інтелектуальної еліти у державотворенні. Саме тому вивчення життя та діяльності Масарика допомагає глибше зрозуміти закономірності розвитку європейських демократій і підкреслює важливість взаємодії науки, політики та суспільства.

Отже, обрана тема має як науково-історичне, так і практичне значення оскільки дозволяє переосмислити діяльність особистості у модернізаційних процесах та

виявити особливості становлення демократичних інститутів у Центральній Європі в першій половині ХХ століття.

Об'єкт дослідження: постать Томаша Масарика, першого очільника Чехословаччини.

Предмет дослідження: діяльність Т. Масарика у сфері науки, політики та державотворення.

Мета дослідження полягає у комплексному висвітленні життєвого шляху, наукової та державотворчої діяльності Т. Масарика.

Для досягнення мети було поставлено такі завдання:

- Систематизувати історіографію та джерельну базу дослідження;
- Простежити еволюцію світогляду мислителя під впливом родини та провідних ідей епохи;
- Окреслити фундаментальні здобутки Масарика в межах гуманітарних наук — від філософії до теорії політики.
- Розглянути період його президентства, акцентуючи на практичній реалізації державотворчих задумів.
- Оцінити довготривалий вплив постаті Масарика на розвиток політичної культури в Центральній Європі.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період від середини ХІХ століття до 1937 року, тобто від народження Томаша Масарика у 1850 році до його смерті. Такий діапазон дозволяє прослідкувати формування його світогляду, наукову діяльність, політичну еволюцію та президентську практику в контексті змін у Європі та становлення Чехословаччини. Особлива увага зосереджується на подіях кінця ХІХ – першої третини ХХ століття, коли Масарик найактивніше проявив себе як учений, політик і державотворець.

Територіально дослідження охоплює країни Центральної Європи, передусім Чехію та Словаччину, як основні простори формування політичної діяльності Томаша Масарика та становлення Чехословаччини. Особливу увагу приділено також Австро-Угорській монархії, у межах якої Масарик формував свій світогляд і розпочав наукову та політичну діяльність, а також США, Великій Британії та Франції, що відіграли важливе місце у міжнародному визнанні Чехословацької держави під час Першої світової війни.

Методи дослідження. Для досягнення об'єктивності дослідження було використано такі методи:

- **Історико-компаративний:** для визначення місця ідей Масарика в європейській політичній думці.
- **Генетичний:** для вивчення етапів становлення Масарика як державного діяча.
- **Біографічний та хронологічний:** для детального відтворення життєпису та логічної послідовності історичних процесів.
- **Аналітико-синтетичний:** для критичного переосмислення джерельної бази, мемуарів та наукового доробку вченого.
- **Контент-аналіз:** для об'єктивної оцінки публіцистичної спадщини та офіційного документообігу того часу.

Вибраний інструментарій дозволив розглянути постать першого президента Чехословаччини не лише як політика, а й як глибокого теоретика-гуманіста.

Теоретичне значення дослідження полягає у поглибленні наукового розуміння ролі Томаша Масарика в історії Центральної Європи, його внеску у розвиток філософської та соціологічної думки, а також у формування політичної культури Чехословаччини. Робота сприяє уточненню наукових уявлень про інтелектуальні джерела чехословацького державотворення та дозволяє

комплексно проаналізувати взаємозв'язок між науковими концепціями та політичною практикою Масарика.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що його результати можуть бути використані у подальших наукових розвідках, підготовці лекційних курсів та семінарських занять з історії Європи, історії політичних учень, соціології та міжнародних відносин. Матеріали роботи можуть стати корисними для викладачів, студентів, дослідників, а також усіх, хто цікавиться історією Чехословаччини, розвитком демократичних інституцій та політичними лідерами міжвоєнного періоду.

Структура і обсяг роботи: Визначається сутністю проблеми, що вивчається, метою та завданнями дослідження. Складається із вступу; 4 розділів; висновків; списку використаних джерел і літератури(45); додатків (6). Загальний об'єм Дипломної бакалаврської роботи становить (62)сторінки.

Ключові слова: Томаш Масарик, Чехословаччина, формування держави, політична активність, наукова робота, історична наука, джерела, президент, демократія.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ.

Постать Томаша Масарика перебуває у фокусі зацікавлення істориків, політологів, соціологів та культурологів як одна з ключових для розуміння процесів національного відродження, державотворення й інтелектуального розвитку Центральної Європи кінця ХІХ — початку ХХ століття. Його діяльність розглядається у науковій літературі в трьох основних вимірах: науковому, політичному та державотворчому. Масарик поєднував філософські, соціологічні та політичні ідеї, які стали предметом широкого наукового аналізу.

У контексті зовнішньої політики філософа важливе значення має дослідження Олександра Кравчука 2013 року, в якому аналізуються особливості його міжнародної діяльності під час президентства. У статті **«Європейська ідея Томаша Масарика»**¹ аналізується еволюція поглядів чеського політичного діяча на європейську інтеграцію. Дослідник підкреслює його вплив на формування зовнішньополітичного курсу Чехословаччини та підтримку ідей європейської співпраці. Однією з ключових праць Томаша є **«Критика марксизму» (1905)**², у якій він глибоко аналізує соціально-політичні процеси та критикує марксистську теорію. Робота відображає його погляди на державу, демократію та національне питання.

У праці Антона Котенка **«Ідея Центральної Європи Томаша Масарика»**³ розкривається бачення політика Центральної Європи як простору демократичних держав і співпраці народів. Автор аналізує концепцію слов'янської взаємодії, політичні погляди та його ставлення до національного питання.

---

¹ Кравчук О. Європейська ідея Томаша Масарика // Проблеми слов'янознавства. 2013. Вип. 62. С. 47–57.

² Масарик Т. Г. Соціальне питання. Критика марксизму (Otázky sociální. Kritika marxismu). Прага, 1905.

³ Котенко А. Ідея Центральної Європи Томаша Масарика // Наукові записки НаУКМА. Історичні науки. 2012. Т. 130. С. 35–41.

Серед українських дослідників важливим автором також є Максим Нагорняк, який у 2009 році захистив докторську дисертацію **«Національно-державницька концепція Томаша Масарика»**⁴, опубліковану пізніше як монографія. У своїй роботі автор вперше в українській науці системно дослідив гносеологічні та соціокультурні витоки поглядів Масарика, підкресливши його значення у створенні нової державності. Нагорняк також аналізує, як концепції чеського лідера впливали на формування політичних інститутів та розвиток демократичної традиції Чехословаччини.

Окремий напрям становлять також енциклопедичні джерела та наукові довідки. Наприклад, стаття **«Масарик Томаш-Гарріг»**, включена до шостого тому **«Енциклопедії історії України»**⁵, присвячена життю, діяльності та ідеологічній спадщині Масарика. Вона дає узагальнене бачення його внеску як науковця, політика і державного діяча. Окремі джерела також аналізують його участь у розвитку соціології та філософії історії, зокрема, підкреслюючи його внесок у формуванні наукових традицій у Центральній Європі.

Чеська історіографія традиційно приділяє значну увагу постаті Томаша Масарика, оскільки він вважається одним із засновників чеської державності та символом демократичного розвитку Чехословаччини. Перші дослідження з'явилися ще за життя Масарика і мали переважно публіцистичний та мемуарний характер. Важливе місце серед ранніх дослідників займає Карел Чапек, автор праці **«Бесіди з Т. Г. Масариком»**⁶, у якій подано не лише біографічні відомості, а й розкрито світогляд, політичні переконання та морально-етичні принципи чеського державного діяча.

---

⁴ Нагорняк М. М. Національно-державницька концепція Томаша Масарика : монографія. Київ : Логос, 2009. 368 с.

⁵ Масарик Томаш-Гарріг // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Т. 6 : Ла–Мі. Київ : Наукова думка, 2009.

⁶ Чапек К. Бесіди з Т. Г. Масариком / пер. з чеськ. Л. Ю. Кіцили. Львів : Каменяр, 2001. 270 с.

У міжвоєнний період чеські дослідники висвітлювали Масарика як національного лідера та творця незалежної Чехословаччини. У працях Зденек Неєдлий постать Масарика розглядалася крізь призму суспільно-політичних процесів Центральної Європи та розвитку чеської національної ідеї, хоча оцінки дослідника значною мірою залежали від ідеологічних умов доби. Сучасна чеська історіографія характеризується комплексним підходом до вивчення діяльності Масарика. Увага приділяється не лише його політичній діяльності, а й філософським поглядам, науковій спадщині, концепції гуманізму та демократичної держави. У праці висвітлено участь Томаша у формуванні політичної культури Чехословаччини.

В українській історіографії постать Т. Г. Масарика почала активно досліджуватися після здобуття Україною незалежності. Сучасні українські науковці розглядають Масарика як видатного європейського державного діяча, політичного мислителя та прихильника демократичних принципів державотворення.

Серед українських дослідників важливе місце займають праці Михайла Нагорняка, присвячені аналізу національно-державницької концепції Масарика. У своїх роботах дослідник висвітлює процес формування політичних поглядів чеського лідера, його бачення демократії, парламентаризму та ролі держави у суспільстві.

Українські історики також приділяють увагу міжнародній діяльності Масарика, його ставленню до українського питання та взаєминам із діячами українського національного руху. У сучасних дослідженнях простежується прагнення до об'єктивного аналізу діяльності Масарика без ідеологічних оцінок.

У радянський період дослідження діяльності Томаша Масарика мали переважно ідеологізований характер. Радянські історики розглядали його як представника буржуазної демократії та критично оцінювали політичну систему Чехословаччини міжвоєнного періоду.

Особливо негативно в радянській історіографії трактували антибільшовицькі погляди Масарика та його праці, присвячені критиці революційних процесів у Росії. Насамперед це стосується фундаментальної праці «Росія і Європа» (1913)⁷, у якій учений критично оцінював російське самодержавство, панславізм, революційний нігілізм та перспективи демократичного розвитку Росії.

Попри ідеологічну заангажованість, окремі радянські дослідження містять цінний фактичний матеріал щодо політичної діяльності Масарика та міжнародного становища Чехословаччини у міжвоєнний період.

Таким чином, існуюча історіографія дозволяє виділити кілька ключових напрямів:

1. Біографічні дослідження, які зосереджуються на життєвому шляху та політичній кар'єрі Масарика;
2. Ідеологічні та наукові дослідження, що аналізують його філософські, соціологічні та політичні погляди;
3. Дослідження зовнішньополітичної діяльності та державотворчих процесів;
4. Аналітичні статті та енциклопедичні джерела, які систематизують його внесок у науку та політику.

Попри значну кількість наукових робіт, дослідження Масарика в українському контексті ще не повністю охоплюють взаємозв'язок його наукових ідей з політичною практикою, що зумовлює актуальність комплексного аналізу його життя і діяльності в рамках цієї дипломної роботи.

Для всебічного аналізу життя, ідей та діяльності Томаша Масарика використовується широкий спектр джерел, що дозволяє комплексно охопити його філософську спадщину, політичну діяльність і участь у державотворчих

---

⁷ Масарик Т. Г. Росія і Європа. Есе про духовні течії в Росії. Т. 1. 1913. С. 45.

процесах Чехословаччини. Насамперед це його власні твори, значна частина яких збереглася у відкритому доступі.

У електронних бібліотеках, зокрема на ресурсі «Чтиво», представлена збірка його робіт, серед яких **«Життя і світогляд Т. Г. Масарика», «Про так звану диктатуру пролетаріату», «Револуція і більшовизм»⁸**, та інші праці, що розкривають його погляди на суспільні процеси, демократію та державно-політичний розвиток. Значну увагу заслуговують і філософські та політичні есеї Масарика, які доступні у публічному домені, зокрема роботи, присвячені проблемі демократії, соціальним питанням та аналізу кризи модерного суспільства.

Важливою частиною джерел виступають також мемуари, публіцистичні матеріали, промови та виступи Масарика, що дозволяють простежити його політичну практику, реакцію на тогочасні міжнародні події, процеси Першої світової війни та період становлення Чехословаччини. Вагомим складником цієї групи є мемуарна праця політика **«Світова революція» (Světová revoluce)**, у якій детально відтворено дипломатичну боротьбу за незалежність. Крім того, значний масив його спадщини репрезентує багатотомне фундаментальне академічне видання **«Твори Т. Г. Масарика» (Spisy T. G. Masaryka)**, яке об'єднує його різнопланову публіцистику, аналітичні статті та філософські есе. У збірках спогадів, доступних в електронних архівах, міститься значний фактичний матеріал щодо політичної діяльності Масарика, його контактів із союзниками, поглядів на державність та принципи функціонування демократичної республіки.

Окрему ціннісну категорію становлять нормативно-правові та законодавчі акти періоду розпаду Австро-Угорщини й розбудови першої Чехословацької Республіки (зокрема, Тимчасова та Конституційна хартія 1920 року), які

---

⁸ Масарик Т. Г. Життя і світогляд Т. Г. Масарика ; Про так звану диктатуру пролетаріату ; Револуція і більшовизм / упоряд. О. І. Бочковський. Відень–Київ, 1921.

фіксують реалізацію державницької концепції президента. Поряд із цим важливе значення має епістолярна спадщина — офіційне та приватне листування Т. Г. Масарика з провідними дипломатами, діячами Паризької мирної конференції та членами Чехословацької національної ради (зокрема Е. Бенешем), що зберігається у фондах Масарикового інституту та Архіву Академії наук Чеської Республіки. Для відтворення суспільних настроїв і динаміки подій залучено матеріали тогочасної періодичної преси, а аналіз соціально-економічного розвитку новоствореної республіки та її етнічного складу спирається на офіційні статистичні дані й урядові звіти 1920-1930-х років. Цінними є також дослідження, які стосуються взаємин Масарика з іншими народами, зокрема статті, присвячені українсько-чехословацьким контактам, питанню національних меншин, ролі Масарика в підтримці української еміграції («Українська акція»), що представлені у відкритих матеріалах наукових бібліотек та архівів. Окрему категорію становлять сучасні аналітичні праці, які переосмислюють спадщину Масарика в контексті історії Центрально-Східної Європи, демократії, формування громадянського суспільства та політичної кульври модерної епохи. Такі дослідження, доступні у відкритих електронних репозитаріях, дозволяють інтегрувати постать Масарика у ширший європейський інтелектуальний простір.

Особливістю джерельної бази є те, що значна частина праць Масарика, опублікованих до 1920 - 1930-х років, є суспільним надбанням, а тому доступні у вільному доступі в електронних бібліотеках та архівах. Це розширює можливості безпосереднього аналізу текстів автора — його есеїв, промов, філософських роздумів і політичних виступів. Література відзначається різноманітністю підходів та інтерпретацій, що дозволяє не тільки дослідити факти біографії та діяльності Масарика, а й простежити трансформацію оцінок його ролі в різні історичні періоди — від критичного ставлення у радянській історіографії до сучасного переосмислення його внеску в розвиток демократії

та державності. Особливо цінні ті роботи, які поєднують історичний, політичний, культурологічний та соціологічний підходи, оскільки вони дозволяють розглядати Масарика не лише як політика чи філософа, але як комплексну, багатовимірну постать, чия діяльність охоплювала широкий спектр інтелектуальних та державотворчих процесів.

Отже, історіографія постаті Томаша Масарика є достатньо широкою та різноплановою. Українські, чеські та зарубіжні дослідники приділяють увагу різним аспектам його діяльності — політичній, науковій, філософській та державотворчій. Особливу увагу в історіографії приділено його ролі у створенні демократичної моделі Чехословацької держави, а також взаєминам з українським народом і підтримці української еміграції.

Джерельна база дослідження є репрезентативною та різноманітною. Вона охоплює архівні документи, офіційні державні матеріали, епістолярну спадщину, мемуари сучасників, публіцистичні та наукові праці самого Масарика. Використання таких джерел дає можливість комплексно дослідити його діяльність та об'єктивно оцінити внесок у політичний, суспільний і культурний розвиток Чехословаччини та Європи загалом.

РОЗДІЛ 2. ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДУ ТА ПОЛІТИЧНИХ ПРІОРИТЕТІВ ТОМАША МАСАРИКА

2.1. Соціально-культурне середовище та родинні впливи

Томаш Гарріг Масарик належить до числа найвизначніших політичних і громадських діячів кінця XIX – першої третини XX століття. Його діяльність справила вагомий вплив не лише на розвиток політичної думки, а й на становлення демократичних принципів у Центральній Європі. Завдяки своїм науковим працям, суспільній активності та державотворчій діяльності він здобув широке визнання як серед співвітчизників, так і на міжнародній арені. Як один із головних організаторів боротьби чеського та словацького народів за національне самовизначення, засновник і провідний ідеолог Чехословацької Республіки, Масарик став символом нової держави. Упродовж 1918–1935 рр. він чотири рази обирався на посаду президента Чехословаччини, а в історичній пам'яті чеського народу закріпився під почесним ім'ям «президент-визволитель» (чеськ. osvoboditel).

У міжвоєнний період Томаш Гарріг Масарик користувався значним авторитетом не лише на батьківщині, а й далеко за її межами. Сучасники називали його «великим чехом», «апостолом демократії та гуманізму», «генієм слов'янського світу» та одним із найвизначніших європейських діячів свого часу. Високу оцінку його діяльності давали відомі політики та громадські діячі Європи. Так, британський прем'єр-міністр Девід Ллойд Джордж вважав Масарика однією з найвпливовіших політичних постатей після завершення Першої світової війни. Президент Австрії Міхаель Гайніш у 1921 р. назвав його найвидатнішим європейцем серед усіх, кого йому доводилося знати особисто. Відомий драматург Бернард Шоу та багато інших сучасників характеризували Масарика як поєднання мудрого філософа й талановитого державного діяча, здатного стати лідером об'єднаної Європи.

Майбутній президент Чехословаччини народився 7 березня 1850 р. у місті Годонін, що входило до складу Моравії в межах Австрійської імперії. Населення цього прикордонного регіону було етнічно строкатим: поруч проживали чехи, словаки та представники інших народів. Батько Масарика, Йозеф Масарик, мав словацьке походження, тоді як його мати Терезія Кропачек походила з чеської родини. Змалку Томаш зростав у середовищі, де перепліталися різні культурні традиції, мовні особливості та національні впливи. Саме родинне виховання та атмосфера багатокультурного прикордоння значною мірою сприяли формуванню його світогляду, інтересу до проблем міжнаціональних відносин і прагнення до пошуку шляхів мирного співіснування народів. (див. додаток А).

Сам Масарик через багато років писав: «Думаю, що я — чистокровний словак, як за батьківською лінією, так і за матірною, без жодної домішки німецької чи угорської. Втім, я не цілком упевнений у цьому, — додав він із скептицизмом справжнього вченого. — Адже селяни не вивчають своїх родоводів»⁹.

Особливістю дитячих років Масарика було поєднання народних традицій із прагненням до освіти та саморозвитку. Саме тому ще з раннього віку він усвідомив значення знань, моральних цінностей і національної культури, що в подальшому визначило його життєвий шлях як ученого, філософа та державного діяча.

Отже, формування особистості Томаша Масарика відбувалося в багатонаціональному та культурно різноманітному середовищі Моравської Словаччини. Поєднання словацьких, чеських і загальноєвропейських впливів, а також родинне виховання, засноване на працьовитості, моральності та повазі до освіти, заклали підґрунтя його світогляду. Усвідомлення власного походження та досвід життя на перехресті різних культур сприяли формуванню у Масарика

---

⁹ Віднянський С. В., Мартинов А. Ю. Захисник малих народів у Новій Європі. С. 43.

толерантного ставлення до національного питання і переконання в необхідності співіснування народів на засадах рівності та взаємоповаги.

2.2. Освіта та інтелектуальні впливи

У 1876 р. Томаш Масарик під керівництвом відомого філософа та свого наукового наставника Франца Brentano завершив роботу над докторською дисертацією «Сутність душі за Платоном: критичне дослідження з емпіричних позицій». Успішний захист цієї праці приніс йому ступінь доктора філософії. Того ж року він опублікував свої перші наукові та публіцистичні роботи чеською мовою. Серед них особливе місце посідали статті циклу «Теорія і практика», у яких молодий дослідник піддавав критиці діяльність чеських депутатів у Віденському парламенті та загалом політику австрійського уряду в національному питанні. Схвальні відгуки сучасників отримала також його стаття «Платон як патріот». Прагнучи розширити власний науковий кругозір, Масарик намагався здобути державну стипендію для закордонних наукових подорожей, проте його клопотання залишилося без задоволення.

У 1877 р. він вирушив до Лейпцига, де отримав можливість долучитися до інтелектуального середовища одного з провідних університетських центрів Європи. Тут Масарик відвідував психологічні семінари та працював у лабораторії професора Вільгельма Вундта, слухав лекції відомого фізика і філософа Густава Фехнера, а також познайомився з майбутнім засновником феноменології Едмундом Гуссерлем. Раціоналістичні ідеї останнього справили помітний вплив на формування суспільно-політичних та правових поглядів Масарика.

Саме під час перебування в Лейпцигу відбулася подія, яка мала важливе значення для його особистого життя. Він познайомився з американкою Шарлоттою Гарріг, студенткою місцевої консерваторії та донькою впливового нью-йоркського банкіра. У 1878 р. вони одружилися, а Шарлотта стала для Масарика не лише дружиною, а й вірною соратницею та підтримкою в його

науковій і політичній діяльності. Сам Масарик неодноразово підкреслював її інтелектуальні здібності, жартома зазначаючи: «Вона має голову розумнішу за мою». Після укладення шлюбу він додав до свого імені дівоче прізвище дружини, відтоді ставши відомим як Томаш Гарріг Масарик. (див. Додаток Б)

Отже, період навчання Томаша Гарріга Масарика став визначальним етапом у формуванні його світогляду, наукових інтересів і громадянської позиції. Завдяки наполегливості та прагненню до знань він пройшов шлях від учня сільської школи до доктора філософії одного з найпрестижніших університетів Європи. Вирішальний вплив на його інтелектуальний розвиток справили знайомство з європейською філософською думкою, вивчення історії та культури слов'янських народів, а також контакти з провідними науковцями свого часу. Освіта дала Масарику не лише ґрунтовні знання, а й сформувала його критичне мислення, прихильність до демократичних цінностей і переконання у важливості науки як засобу суспільного прогресу. Саме в цей період були закладені основи його майбутньої діяльності як ученого, філософа, політичного діяча та ідеолога чеського національного відродження.

2.3. Масарик як науковець та громадський інтелектуал

Після повернення до Відня разом із дружиною Томаш Гарріг Масарик продовжив активну наукову діяльність, приділяючи значну увагу дослідженням у сфері релігії та перекладам англомовних наукових праць. У цей період, перебуваючи під впливом тісного спілкування з протестантським священником Цісарем, який вирізнявся високим рівнем освіти, Масарик поступово схилився до протестантизму. Він вважав, що ця конфесія більшою мірою відповідає духовним традиціям чеського народу та є інтелектуально відкритою порівняно з католицизмом.

Наприкінці 1878 р. вчений завершив підготовку габілітаційної праці та подав її до видавництва у Відні. Монографія була опублікована 1881 р. німецькою мовою під назвою «Самогубство як масове соціальне явище модерної

цивілізації». Згодом вона була перевидана: у 1884 р. чеською мовою («Самогубство»), у 1912 р. російською та у 1970 р. англійською. Це дослідження отримало широкий науковий резонанс і позитивні рецензії провідних учених, що засвідчило високий рівень його наукової підготовки.

22 березня 1879 р. Масарик успішно захистив габілітаційну лекцію «Гене́за платонівської науки про анамнезу», після чого міністерство освіти затвердило його на посаді приват-доцента філософії Віденського університету. Водночас ця посада не передбачала стабільного окладу, тому він змушений був забезпечувати сім'ю за рахунок приватних занять, перекладів, репетиторства та лекційної діяльності. У 1879 р. в родині Масариків народилася донька Аліса, яка разом із дітьми Гербертом, Яном та Ольгою згодом стала активною учасницею його інтелектуальної та громадської діяльності.**(див. додаток В)**

Зростання наукового авторитету, національної свідомості та громадянської активності поступово сприяло переходу Масарика до більш інтенсивної суспільно-політичної роботи. Ще під час студентських років він очолював студентські організації, а згодом став керівником Чеської академічної громади у Відні, яка об'єднувала слов'янське студентство. Також він активно займався просвітницькою діяльністю серед чеських робітників і дедалі більше залучався до політичних дискусій. Сучасники відзначали його як людину з виразною демократичною позицією, яка виступала за рівноправність, розширення освіти та права жінок. Така активність привернула увагу австрійських державних органів.

Попри наукові здобутки та зростаючу репутацію в європейських академічних колах, перспективи отримання професорської посади у Відні залишалися для нього обмеженими. Дослідники відзначають, що в цей час він дедалі гостріше відчував власну соціальну та національну ідентичність, а також певну відчуженість від консервативного середовища імперської еліти. Саме

інтелектуальна праця та наукова діяльність стали для нього основою формування внутрішньої незалежності та авторитету.

У цей період Масарик отримував пропозиції викладацької роботи в Празькому університеті та в Чернівецькому університеті, що був одним із наймолодших закладів Австро-Угорської монархії. Особливо складною залишалася ситуація в Празі, де тривала боротьба між чеською та німецькою громадами за контроль над університетом. Масарик виступав проти його розділення за національною ознакою, пропонуючи натомість модель багатомовного викладання та реформування університетської системи за зразком західних країн, зокрема США.

У 1881 р. на зборах чеського студентства він обґрунтовував необхідність створення сучасного університету, відкритого для широких верств населення та орієнтованого на демократичні принципи освіти. Проте його пропозиції не були підтримані, і вже 1882 р. університет у Празі було поділено на два окремі заклади — чеський і німецький. Після цього Масарик переїхав до Праги, хоча спочатку відчував певні труднощі з мовною адаптацією, оскільки значною мірою користувався німецькою мовою в науковій роботі. Водночас він володів широким спектром мов, зокрема англійською, французькою, російською, польською, італійською та арабською.

16 жовтня 1882 р. він прочитав свою першу лекцію як екстраординарний професор Празького чеського університету на тему «Теорія ймовірності та скептицизм Юма», яка згодом була видана окремою працею. У цей період Масарик критично оцінював марксизм, розглядаючи його як абстрактну та однобічну теорію, водночас визнаючи соціалізм як природне соціальне явище, що виникає через суперечності суспільного розвитку.

Викладацька діяльність у Празі дозволила йому сформувати репутацію яскравого педагога та інтелектуального лідера. Його лекції відзначалися новаторським підходом, орієнтацією на англосаксонську філософську традицію

та критичним ставленням до догматичних схем. Спочатку аудиторія була невеликою, однак згодом навколо нього сформувалося коло слухачів, які високо оцінювали його науковий авторитет і стиль викладання.

Масарик швидко усвідомив обмеженість інтелектуального середовища тогочасної Чехії, де переважали національні суперечки замість наукового розвитку. Спершу він навіть розглядав можливість еміграції до США або Росії, де умови для академічної роботи здавалися йому більш сприятливими. Проте поступово його діяльність набула виразного політичного спрямування, і він залишився в Чехії, пов'язавши свою подальшу роботу з розвитком національної освіти та громадського життя.

Важливим кроком стало заснування ним літературно-наукового журналу «Атенеум», що об'єднав прогресивні інтелектуальні сили. У 1885 р. він також видав працю «Основи конкретної логіки», де запропонував власну класифікацію наук. Під час так званої «рукописної суперечки» 1886 р. Масарик зайняв принципову позицію, поставивши наукову істину вище національно-романтичних уявлень, що викликало різку критику з боку політичних партій. Попри це, його позиція стала важливим кроком у розвитку критичного мислення в чеському суспільстві та започаткувала новий етап інтелектуальної дискусії в регіоні.

2.4. Формування політичної програми та національної концепції

Історичне значення діяльності Т. Г. Масарика виходить далеко за межі лише становлення Чехословацької держави та формування однієї з найстабільніших ліберально-демократичних моделей у міжвоєнній Європі. Не менш вагомим є його внесок як філософа і політичного мислителя у розробку концепції мирного післявоєнного устрою Європи та пошук нових принципів міжнародного співжиття. У цьому контексті сучасні дослідники, зокрема чеський історик Ярослав Опат, підкреслюють, що Масарик постає не лише як державний діяч, а

передусім як європейський інтелектуал, а за світоглядом — як «громадянин світу», чия діяльність мала універсальний гуманістичний характер.

Особливої уваги заслуговує його концепція «Нової Європи», сформульована в період Першої світової війни. Вона була спробою переосмислення політичної карти континенту після розпаду імперських систем та формування нових національних держав. Масарик виступав за принципи національного самовизначення, демократичного устрою, рівноправності народів і відмови від імперського панування. Його бачення передбачало створення Європи, в якій малі народи отримують гарантії політичного існування та розвитку, а міжнародні відносини базуються на праві, а не на силі.

Працюючи над цією концепцією в умовах війни та еміграції, Масарик не мав стабільного доступу до бібліотек і наукових джерел, що він сам зазначав у передмові до праці «Нова Європа». Перші ідеї книги були сформульовані під час його перебування в Україні, а дата «Київ, 15 січня 1918 року» вказує на важливий етап її написання. Автор підкреслював, що створював текст у надзвичайно складних умовах — під час постійних переїздів, дипломатичної діяльності та організації чехословацького визвольного руху, що зумовило певну фрагментарність і ескізність викладу.

Попри це, «Нова Європа» стала одним із ключових теоретичних творів Масарика, у якому поєднано політичну програму, філософські узагальнення та практичні пропозиції щодо післявоєнного облаштування світу. У ній чітко простежується його переконання, що майбутнє Європи має ґрунтуватися на демократії, гуманізмі, освіті та моральній відповідальності політичних еліт. Саме ці ідеї згодом вплинули на формування міжнародного порядку після Першої світової війни та заклали інтелектуальні основи для подальших дискусій про європейську інтеграцію. (див Додаток Г).

Перші фрагменти рукопису праці Томаша Гарріга Масарика «Нова Європа» були опубліковані у квітні 1918 року в «Чехословацькому часописі», який виходив на

території Росії. Англійське та французьке видання книги з'явилися восени 1918 року і були призначені насамперед для дипломатичних кіл та учасників майбутньої Паризької мирної конференції 1919–1920 років. Остаточна редакція твору чеською мовою була надрукована в Празі у 1920 році, а в 1922 році праця побачила світ німецькою мовою в Берліні.

«Нова Європа» стала не лише політичною програмою чеського національного руху, а й своєрідним маніфестом створення незалежної Чехословацької держави. У ній Масарик виклав власне бачення післявоєнного устрою Європи та визначив основні принципи, на яких мала ґрунтуватися нова система міжнародних відносин. Серед них особливе місце посідали принцип рівноваги сил між державами, право народів на самовизначення, концепція історичного права, необхідність забезпечення економічної та військово-стратегічної безпеки, а також протиставлення демократичних цінностей авторитарним і теократичним формам правління.

Важливим аспектом політичної концепції Масарика було переконання, що демократія є найвищою формою організації суспільства. На його думку, лише демократична держава здатна гарантувати громадянські права, політичну свободу та гармонійний розвиток нації. Саме тому він різко критикував імперські держави, які обмежували права підлеглих народів і перешкоджали їхньому національному розвитку.

Особливу увагу в праці приділено проблемі малих народів і малих держав Європи. Масарик послідовно відстоював їхнє право на самостійне політичне існування та вважав, що стабільність повоєнної Європи неможлива без ліквідації національного гноблення. Він наголошував, що кожен народ має право самостійно визначати власну долю, включно зі створенням незалежної держави.

Разом із тим мислитель не заперечував важливості міжнародного співробітництва. Перспективним шляхом розвитку Європи він вважав

створення союзу або федерації вільних народів. Проте така федерація, на його переконання, повинна виникати виключно на добровільних засадах. Масарик підкреслював, що справжня федерація можлива лише між незалежними народами, які самостійно ухвалюють рішення щодо об'єднання та визначають форми співпраці між собою.

Ідеї, викладені в «Новій Європі», справили значний вплив на розвиток національно-визвольних рухів першої половини ХХ століття. Вони сприяли поширенню концепції національного самовизначення та стали одним із теоретичних підґрунтів формування нових держав у Центральній та Східній Європі після Першої світової війни. Значення цих поглядів виходило далеко за межі чеського питання, адже вони стосувалися й інших поневолених народів, зокрема слов'янських народів Австро-Угорщини та Російської імперії.

Для українського національного руху окремі положення теорії Масарика також мали важливе значення. Його переконання щодо права кожної нації на власну державність, демократичного характеру державного устрою та добровільного об'єднання народів відповідали прагненням українців до політичної незалежності. Таким чином, праця «Нова Європа» стала не лише програмним документом чехословацького державотворення, а й вагомим внеском у розвиток європейської політичної думки ХХ століття.

У підсумку до теми можна зазначити, що формування світогляду та політичних пріоритетів Томаша Гарріга Масарика відбувалося під впливом комплексу соціальних, культурних, інтелектуальних і політичних чинників. Значний вплив на становлення його особистості мало середовище, у якому він народився та зростав. Масарик походив із простої родини, що мешкала у багатонаціональному прикордонному регіоні Австро-Угорської імперії. Саме перебування на межі чеського та словацького культурного простору сприяло формуванню у нього інтересу до проблем національної ідентичності, міжетнічних відносин та права народів на самовизначення.

РОЗДІЛ 3. НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ Т. МАСАРИКА

Основні наукові праці Томаша Масарика			
Назва праці	Рік	Проблематика	Значення
«Самогубство як масове соціальне явище сучасної цивілізації»	1881	Соціальні та моральні проблеми суспільства	Один із перших соціологічних аналізів самогубства
«Чеське питання»	1895	Національна ідентичність чехів	Формування концепції чеської державності
«Наша сучасна криза»	1895	Політична та моральна криза суспільства	Критика консервативної політики
«Ян Гус»	1896	Історична роль Яна Гуса	Підкреслення значення гуманізму та реформаторства
«Карл Гавлічек»	1896	Чеський національний рух	Аналіз демократичної традиції Чехії

«Проблема малого народу»	1905	Національне самовизначення	Обґрунтування прав малих націй
«Революція і більшовизм»	1921	Більшовизм та революційні процеси	Критика радикального соціалізму
«Світова революція»	1925	Події Першої світової війни та створення Чехословаччини	Узагальнення політичного досвіду Масарика

3.1. Формування Масарика як ученого

Разом із тим Томаш Гарріг Масарик не підтримував панславістські ідеї, які набули популярності серед багатьох діячів младочеської партії. Саме незгода з їхнім політичним курсом стала однією з головних причин його виходу з партії та добровільної відмови від депутатського мандата у вересні 1893 року. Після цього Масарик повернувся до науково-педагогічної діяльності в Празькому університеті та заснував власний суспільно-політичний журнал «Наша епоха».

Наприкінці XIX століття його діяльність супроводжувалася гострою критикою з боку консервативних політичних кіл, представників чеської аристократії та католицького духовенства. Кампанія проти вченого, очолювана празьким архієпископом, а також численні нападки у партійній та клерикальній пресі навіть змусили його на певний час припинити викладацьку роботу. Лише у 1897 році імператорським указом Масарика було офіційно затверджено на посаді професора Празького університету.

У цей період він створив низку фундаментальних праць, які стали важливим теоретичним підґрунтям модерної чеської національної ідеології. Серед них особливе значення мали книги «Чеське питання. Зусилля і сподівання національного відродження» та «Наша сучасна криза. Занепад старочеської партії та зародження нових течій» (1895), «Ян Гус. Наше відродження і наша реформація» і «Карел Гавлічек. Зусилля і сподівання політичного пробудження» (1896), «Соціальне питання. Філософські та соціологічні основи марксизму» (1898), «Право історичне та природне» (1900) та «Ідеали гуманізму» (1901). Варто зазначити, що остання праця вже у 1902 році була перекладена українською мовою та видана у Львові, а також з'явилася німецькою і сербською мовами, що свідчило про широкий міжнародний інтерес до ідей Масарика.

Усі ці дослідження об'єднувала спільна проблематика — осмислення історичного розвитку чеського народу та визначення його місця в європейській цивілізації. Масарик прагнув з'ясувати, які явища та традиції чеської політичної й культурної історії мали вирішальне значення для формування національної самосвідомості та які з них можуть стати основою майбутньої національної програми. Найбільш послідовно та аргументовано ці погляди були викладені у працях «Чеське питання» та «Наша сучасна криза», які фактично стали програмними творами його політичної філософії.

На початку «Чеського питання» Масарик наголошував на необхідності застосування соціологічного підходу до аналізу національних проблем та створення цілісної політичної теорії, якої, на його переконання, бракувало тогочасному чеському суспільству. Саме він одним із перших порушив «чеське питання» не лише як проблему збереження національної мови та культури, а як питання політичного самовизначення та перспектив державного існування чеського народу. Мислитель прагнув сформулювати історико-політичну основу загальнонаціональної програми, яка б сприяла зміцненню національної

свідомості, історичної спадкоємності та впевненості чехів у власному майбутньому. Таким чином, його концепція стала важливим етапом у розвитку чеської політичної думки та підготовці ідейних передумов для створення незалежної Чехословацької держави.

Важливе місце у науковій діяльності Масарика займали питання методології суспільних наук та ролі інтелігенції у розвитку нації. На відміну від багатьох своїх сучасників, він вважав, що наука повинна не лише пояснювати суспільні процеси, а й сприяти моральному вдосконаленню людини та суспільства. Саме тому у своїх працях учений прагнув поєднати філософський аналіз із конкретними соціальними та політичними проблемами сучасності. Він виступав проти догматизму, історичних міфів і сліпого наслідування авторитетів, наголошуючи на необхідності критичного мислення та об'єктивного наукового дослідження.

Особливу увагу Масарик приділяв вивченню ролі релігії в історичному розвитку народів. Він не був прихильником церковного консерватизму, проте вважав, що християнська мораль є важливим чинником формування суспільної свідомості. Аналізуючи чеську історію, учений звертався до спадщини Яна Гуса та гуситського руху, розглядаючи їх як прояви боротьби за правду, справедливість і духовне оновлення суспільства. Саме гуситські традиції, на його думку, стали одним із фундаментів чеської національної самосвідомості та демократичної культури.

Наукова діяльність Масарика сприяла становленню соціології як окремої галузі знань у чеському науковому середовищі. Він одним із перших у Центральній Європі почав систематично застосовувати соціологічний підхід до аналізу суспільних явищ, поєднуючи його з історичними та філософськими методами дослідження. Його праці охоплювали широкий спектр проблем — від національного питання та політичного розвитку до релігії, моралі, освіти та

соціальних конфліктів. Завдяки цьому Масарик здобув авторитет не лише серед чеських учених, а й у міжнародних наукових колах.

Значення наукової спадщини Масарика полягає також у тому, що вона стала теоретичною основою його майбутньої політичної діяльності. Багато ідей, сформульованих ним як ученим і філософом, згодом були реалізовані під час створення Чехословацької республіки. Його переконання щодо необхідності поєднання демократії, гуманізму, національної самобутності та соціальної відповідальності визначили не лише напрям його наукових пошуків, а й практичну діяльність як державного діяча.

Таким чином, наприкінці XIX століття Томаш Масарик сформував цілісну концепцію чеського національного розвитку, засновану на принципах гуманізму, демократії та історичної відповідальності. На відміну від багатьох сучасників, він розглядав національне питання не лише як проблему культурного відродження, а як складову ширшого процесу політичного самовизначення народу. Його праці заклали ідейні основи модерної чеської політичної думки та стали важливим підґрунтям для подальшої боротьби за створення незалежної чехословацької держави. Саме в цей період Масарик утвердився не лише як видатний науковець і філософ, а й як політичний мислитель, чії ідеї значною мірою визначили майбутній розвиток чеського та словацького народів.

3.2. Філософські та соціологічні погляди Томаша Масарика

Томаш Гарріг Масарик належав до числа видатних європейських мислителів кінця XIX — початку XX століття, чії філософські та соціологічні погляди суттєво вплинули на формування демократичної політичної думки Центральної Європи. Його наукова діяльність поєднувала філософію, соціологію, політичну теорію та публіцистику. У центрі наукових зацікавлень Масарика перебували проблеми суспільного розвитку, моральності, демократії, національного питання та ролі особистості в історичному процесі.

Формування філософських поглядів Масарика відбувалося під впливом європейської інтелектуальної традиції другої половини XIX століття. Значний вплив на нього справили позитивізм, гуманістична філософія та соціологічні концепції того часу. Водночас Масарик не обмежувався запозиченням окремих ідей, а прагнув створити власний підхід до аналізу суспільства та політики. Його концепція поєднувала науковий аналіз із моральними принципами та гуманістичними цінностями.

Важливе місце у світогляді Масарика займав гуманізм. Учений вважав, що державотворча діяльність повинна ґрунтуватися на моральності, справедливості та повазі до людської особистості. На його думку, держава має служити суспільству, забезпечувати права і свободи громадян та сприяти духовному розвитку людини. Масарик виступав проти політичного насильства, радикалізму та диктаторських методів управління, вважаючи, що справжній розвиток суспільства можливий лише на основі демократичних принципів і гуманістичних ідеалів.

Однією з центральних складових його філософської концепції була демократія. Масарик розглядав демократію не лише як політичну систему, а як моральний принцип організації суспільного життя. Він наголошував, що демократична держава повинна базуватися на свободі слова, рівності громадян перед законом, парламентаризмі та відповідальності влади перед суспільством. Особливу увагу він приділяв розвитку політичної культури, освіти населення та формуванню громадянської свідомості.

Масарик був прихильником парламентаризму та політичного плюралізму. Він вважав, що стабільна держава може існувати лише за умов функціонування представницьких органів влади, незалежного судочинства та дотримання конституційних норм. Значний вплив на його політичні погляди мала західноєвропейська та американська демократична традиція. Зокрема, Масарик

позитивно оцінював політичну систему Сполучених Штатів Америки, яку вважав прикладом демократичного устрою та громадянських свобод.

Важливим напрямом наукової діяльності Масарика були соціологічні дослідження. У своїх працях він прагнув здійснювати комплексний аналіз суспільних процесів, поєднуючи історичний, соціологічний та філософський підходи. Основою його методології став так званий філософсько-соціологічний реалізм, який передбачав вивчення суспільства через аналіз моральних, культурних, політичних та соціальних чинників. Масарик вважав, що суспільний розвиток не можна пояснити лише економічними причинами, оскільки важливу роль відіграють моральні цінності та духовний стан суспільства.

У своїх наукових працях Масарик значну увагу приділяв критиці марксизму та революційних соціалістичних теорій. Він негативно ставився до ідеї класової боротьби та диктатури пролетаріату, вважаючи їх загрозою для демократичного розвитку держави. Масарик виступав проти революційного насильства й підтримував еволюційний шлях реформування суспільства. На його думку, соціальні зміни мають здійснюватися поступово, на основі права, моралі та демократичних принципів.

Значне місце у філософських та соціологічних поглядах Масарика займало національне питання. Він підтримував право народів на самовизначення та вважав, що кожна нація має право на власну державність. Водночас Масарик виступав проти шовінізму та національної винятковості, наголошуючи на необхідності поєднання національної ідеї з принципами демократії та гуманізму. Саме ці погляди стали ідейною основою його діяльності у процесі створення Чехословаччини.

Важливу роль у поширенні філософських і соціологічних ідей Масарика відігравала його публіцистична діяльність. У своїх статтях та наукових працях він аналізував проблеми європейської політики, розвитку суспільства, ролі

моралі у державному управлінні та значення демократії для стабільного розвитку держави. Його праці мали значний вплив на формування політичної культури чеського суспільства та розвиток демократичної думки у Центральній Європі.

Отже, філософські та соціологічні погляди Томаша Масарика ґрунтувалися на поєднанні гуманізму, демократії, моральності та наукового аналізу суспільних процесів. Його ідеї стали важливою складовою розвитку європейської політичної думки та суттєво вплинули на формування демократичних принципів Чехословацької держави.

3.3. Критика марксизму та соціалістичних теорій

Томаш Гарріг Масарик критично ставився до марксизму та соціалістичних теорій, оскільки вважав їх надто матеріалістичними, державоцентричними та такими, що нехтують моральними й національними чинниками суспільного розвитку. Свої погляди він виклав у праці «Критика марксизму», де аналізував ідеї К. Маркса та Ф. Енгельса.

Філософські та суспільно-політичні погляди Томаша Гарріга Масарика формувалися на основі його концепції реалізму. Під реалізмом мислитель розумів насамперед необхідність виходити з об'єктивно існуючої реальності та враховувати фактичні умови людського буття. При цьому він розглядав існування людини не лише в матеріальному, а й у духовному, моральному та суспільному вимірах. Будучи добре обізнаним із традиціями німецької класичної філософії, Масарик водночас критично оцінював її окремі положення. Значний вплив на його методологію справила філософія Іммануїла Канта, зокрема принцип критичного аналізу людського досвіду та обережного ставлення до абстрактних метафізичних побудов. Сам Масарик неодноразово підкреслював, що навіть у своїх теоретичних дослідженнях залишався насамперед практиком, орієнтованим на вирішення реальних суспільних проблем.

У своїй соціально-філософській концепції Масарик фактично розмежовував два рівні суспільного життя. Перший пов'язувався з державою та соціальними інститутами, які формуються під впливом політичних, економічних і правових чинників. Такий рівень суспільної організації значною мірою має штучний характер, оскільки створюється через діяльність державної влади та суспільних структур. Саме тому вчений критично ставився до спроб ототожнення суспільства з державою. Аналізуючи марксизм у праці «Критика марксизму», він звертав увагу на те, що Карл Маркс і Фрідріх Енгельс фактично зводили національне питання до проблеми державної організації та класових відносин. На переконання Масарика, такий підхід не враховував специфіки національного розвитку та ролі духовних чинників у житті народів.

Другий рівень суспільного буття мислитель пов'язував безпосередньо з народом як природною історичною спільнотою. Народ, на його думку, є не просто сукупністю окремих осіб, а органічною спільнотою, члени якої поєднані спільною культурою, історією та моральними цінностями. Саме в межах такої спільноти людина отримує можливість для повноцінної самореалізації. Водночас реалізація потенціалу народу можлива лише за умови індивідуальної свободи та активної участі громадян у суспільному й політичному житті. Масарик вважав, що через боротьбу за політичні права та державну самостійність народ поступово трансформується в націю, здатну самостійно визначати власний історичний розвиток.

Особливого значення у своїх працях він надавав демократичним цінностям. На його переконання, народ за своєю природою тяжіє до свободи, рівності та самоврядування, тоді як авторитарні державні системи обмежують ці природні прагнення. Тому одним із головних завдань політичного розвитку Масарик вважав демократизацію державних інститутів і суспільних відносин, що дозволило б максимально узгодити політичний лад із потребами та інтересами громадян.

Важливе місце у творчості Масарика займала критика марксизму. Він категорично не погоджувався з положеннями історичного матеріалізму, які пояснювали суспільний розвиток переважно економічними чинниками. На думку чеського мислителя, історичний процес визначається не лише матеріальними інтересами чи класовою боротьбою, а й моральними, культурними, релігійними та національними факторами. Саме розвиток ідей, духовних цінностей та суспільної свідомості, на його переконання, відіграє не менш важливу роль у формуванні історичних подій.

Не підтримував Масарик і концепцію диктатури пролетаріату, яку розглядав як загрозу політичним свободам та демократичним засадам суспільства. Він вважав, що встановлення влади однієї соціальної групи неминуче призводить до нових форм політичного та соціального пригнічення. Альтернативою революційним методам боротьби мислитель вбачав проведення поступових реформ, спрямованих на покращення соціального становища населення, розвиток системи освіти, підвищення політичної культури громадян та розширення їхніх прав.

Особливу увагу Масарик приділяв ролі особистості в історії. На відміну від марксистської традиції, яка розглядала людину насамперед як представника певного соціального класу, він наголошував на значенні морального вибору, індивідуальної відповідальності та свідомої громадянської позиції. Саме особистість, здатна діяти відповідно до етичних принципів і брати відповідальність за власні вчинки, розглядалася ним як головний рушій суспільного прогресу. У своїй політичній філософії Масарик прагнув поєднати принципи соціальної справедливості, демократії, гуманізму та особистої свободи, створивши концепцію суспільного розвитку, яка стала альтернативою як консервативним, так і революційно-соціалістичним ідеологіям.

Отже, критика марксизму у поглядах Т. Масарика ґрунтувалася на запереченні революційного соціалізму, критичному ставленні до державного абсолютизму

та захисті національних і демократичних принципів. Масарик вважав, що суспільний розвиток має базуватися не на класовій боротьбі, а на моральності, демократії та свободі людини.

3.4. Проблема нації, держави та демократії

Заперечуючи окремі положення марксистської та соціалістичної теорії, Т. Масарик водночас формував власне бачення суспільного розвитку, у центрі якого перебували народ, нація, демократія та свобода особистості. Це зумовило особливу увагу мислителя до проблеми співвідношення нації, держави та демократичного устрою суспільства.

Розвиток демократичних ідей у світовій історії можна розглядати як тривалий процес розширення індивідуальної та колективної свободи, що охоплює як окрему особистість, так і цілі народи. Цей процес передбачає поступове подолання політичного абсолютизму державної влади та одночасне звільнення людини від ідеологічних обмежень, які Масарик визначав як «світоглядний абсолютизм». Саме в цьому контексті він підкреслював, що глибинні соціальні перетворення неможливі без оновлення системи цінностей і світоглядних засад суспільства.

У розумінні Масарика усунення соціальних і політичних антагонізмів пов'язане з активізацією демократичної тенденції, яка, на його думку, є органічною складовою розвитку європейських народів. Вона формується не через державний примус, а завдяки природному прагненню індивідів до самореалізації, що поступово переростає у колективну національну дію. Від XVIII століття Європа, за Масариком, рухається шляхом посилення індивідуалізації народів і паралельного формування національних держав, що в підсумку створює основу для демократичного порядку.

У цьому контексті мислитель різко заперечував легітимність монархічних та авторитарних режимів, які, на його переконання, придушують природний розвиток суспільства та духовне життя нації. Прагнення народів до самовизначення він розглядав як закономірне історичне явище, без якого неможливе становлення демократичної системи. Саме тому Масарик підкреслював, що національне питання має не локальне, а загальноєвропейське значення, розглядаючи «чеське питання» як складову світового політичного процесу, вкоріненого у традиціях європейської культури від доби Яна Гуса до діячів національного відродження.

Під час Першої світової війни Масарик активно обґрунтовував необхідність міжнародного захисту прав народів. Разом із однодумцями він ініціював ідею створення міжнародної організації, покликаної гарантувати права націй та запобігати імперському гнобленню. Хоча ці ініціативи частково зазнавали цензурних обмежень, вони стали важливим етапом у формуванні післявоєнної системи міжнародних відносин, у якій принцип національного самовизначення набув загального визнання.

Практична реалізація цих ідей відбулася після утворення незалежної Чехословацької Республіки. На посаді президента Масарик розглядав демократію і гуманізм як фундаментальні засади державного розвитку. Він інтерпретував політичну історію Європи як боротьбу між авторитарними формами влади та демократичною моделлю, що ґрунтується на свободі особистості, рівності громадян і повазі до людської гідності. У результаті Першої світової війни значна частина європейських народів отримала можливість вийти з-під монархічної залежності та перейти до республіканських форм правління.

Окреме місце у політичній філософії Масарика посідало питання слов'янської єдності. Він критично ставився до ідеї панрусизму, застерігаючи від некритичного ідеалізування Росії як центру слов'янського світу. На його думку,

справжня солідарність слов'янських народів повинна базуватися не на політичному підпорядкуванні, а на взаємній повазі, свободі та демократичному розвитку кожного з них. Водночас він наголошував, що національна політика має бути насамперед відповідальною перед власним народом, але при цьому не втрачати універсального, загальнолюдського виміру.

Важливою складовою його державницької концепції було питання національних меншин. Чехословаччина як багатонаціональна держава включала значні групи німців, угорців, українців та інших етнічних спільнот. Масарик підкреслював, що демократична держава зобов'язана гарантувати права всіх громадян незалежно від їхньої етнічної належності. Він вважав, що принцип самовизначення не заперечує існування багатонаціональних держав, якщо в них забезпечено рівність і політичні свободи для всіх груп населення. У цьому контексті демократія розглядалася ним як універсальний механізм гармонізації відносин між більшістю і меншинами.

Окремим аспектом його політичної думки була концепція «нової демократичної людини». Масарик вважав, що успішне функціонування демократичної держави неможливе без внутрішньої трансформації особистості. Така людина повинна бути вільною від егоїзму, шовінізму та духовної обмеженості, натомість керуватися принципами моральності, відповідальності та солідарності. Важливим елементом цієї концепції є поєднання національної свідомості з гуманістичними цінностями: чим глибше людина пов'язана зі своїм народом, тим більш відкритою вона має бути до загальнолюдських ідеалів.

Таким чином, у філософсько-політичній системі Масарика нація і людство не протистоять одне одному, а взаємно доповнюються. Нації розглядаються як природні складові частини загальнолюдської спільноти, а інтернаціоналізм — як форма взаємодії рівноправних народів. Такий підхід дозволив йому сформулювати концепцію «позитивного націоналізму», який не заперечує інші

народи, а спрямований на розвиток власної нації через працю, освіту та моральний прогрес.

У підсумку політична філософія Томаша Гарріга Масарика поєднала ідеї демократії, гуманізму та національного самовизначення в цілісну концепцію суспільного розвитку. Вона стала теоретичною основою створення Чехословацької держави та мала значний вплив на формування післявоєнного європейського порядку. Важливим є й те, що гуманістичні принципи Масарика знайшли відображення в його практичній діяльності, зокрема у підтримці представників різних національних рухів, включно з українськими політичними емігрантами, яким було створено умови для наукової та культурної роботи в міжвоєнній Європі.

РОЗДІЛ 4. ТОМАШ МАСАРИК ЯК ОЧІЛЬНИК ДЕРЖАВИ

4.1. Масарик і створення Чехословаччини

Політика Праги щодо словаків виходила з доктрини політичної «чехословацької» нації, згідно з якою словаки, як і чехи, розглядалися у якості одного із етнічних державотворчих елементів новоутвореної республіки. «Чехословацька» нація налічувала 65,50% (50,77% – чехи, 14,73% – словаки) населення країни. Власне, зі створенням Чехословацької республіки словацьке питання вважалося розв'язаним. Від 2-х до 4-х словацьких політиків брало участь у роботі урядів.

Словацькі символи стали частиною загальнодержавних. Патріотична словацька пісня «Над Татрою блискає»¹⁰, стала частиною чехословацького державного гімну, синя смуга словацького трьохкольного прапора у формі клину була розміщена на державному прапорі республіки, словацький подвійний хрест на трьох вершинах разом з чеським левом утворили державний герб країни. Водночас, день прийняття «Декларації Словацької Національної Ради» – 30 жовтня – не вважався державним святом на відміну від 28 жовтня, що було проявом певного «правоцентризму» в чехословацькому державотворенні. Загалом, домінуюча у новоствореній державі чеська політична еліта будувала її на унітарному принципі. Чеські політики розглядали словацьку проблему не як політичну, а як адміністративну. Підкреслювалися також економічна та культурна складові словацького питання. Але єдиної концепції розвитку чесько-словацьких взаємин політики чехословацької республіки не мали.

Першу концепцію – націоналістичну – представляв лідер національно-демократичної партії Карел Крамарж. Вона схилялася до етнічної «чехословацької» національної єдності. Другу концепцію чесько-словацьких

---

¹⁰ Над Татрою блискає — словацька народна патріотична пісня, текст якої написав Янко Матушка у 1844 р.; з 1918 р. стала частиною державного гімну Чехословаччини, а з 1993 р. державним гімном Словаччини.

відносин – демократичну – сформулював Т.Г. Масарик, перший президент Чехословацької республіки у 1918-1935 рр. Вона передбачала утворення єдиної політичної нації, що матиме дві культурно-етнічні традиції, об'єднана спільними політичними інституціями. Ця концепція не була спрямована проти словацької самобутності. Словацький історик Мартін Вашш зауважив, що «Масарик зі своїм демократизмом наближався до сучасного розуміння нації, яке було засноване на концепції рівності всіх представників нації як членів громадянського суспільства.»

Попри демократичний характер концепції Т. Г. Масарика, її реалізація на практиці викликала неоднозначну реакцію серед словацького населення. Президент вважав, що історичні обставини та багатовікова належність словаків до Угорського королівства суттєво загальмували їхній політичний, економічний та культурний розвиток. Саме тому Масарик підтримував активну участь чеських фахівців у модернізації Словаччини. До словацьких міст і сіл направлялися чеські вчителі, чиновники, судді, інженери та військові, які мали сприяти розбудові державних інституцій та підвищенню освітнього рівня населення.

Уряд Чехословаччини здійснив низку заходів, спрямованих на економічне піднесення Словаччини. У міжвоєнний період тут активно будувалися нові школи, лікарні, дороги, залізничні лінії, промислові підприємства. Значно розширилася мережа середніх навчальних закладів, а в 1919 р. у Братиславі було засновано Університет Коменського, який став головним осередком словацької науки та вищої освіти. Ці перетворення сприяли формуванню національної інтелігенції та зміцненню культурного життя словаків.

Разом із тим політика централізації, що проводилася празьким урядом, дедалі частіше ставала предметом критики з боку словацьких політичних сил. Особливо активно вимоги ширшої автономії відстоювала Словацька народна партія на чолі з Андреем Глінкою. Її представники наголошували на тому, що

під час створення Чехословаччини словакам було обіцяно самоврядування відповідно до Піттсбурзької угоди 1918 р., однак ці зобов'язання так і не були повною мірою реалізовані. На їхню думку, концепція єдиної «чехословацької нації» фактично нівелювала окремішність словацького народу та обмежувала його політичні права.

У 1920–1930-х рр. словацьке питання залишалося одним із найважливіших внутрішньополітичних викликів Чехословацької республіки. Незважаючи на значні успіхи у сфері освіти, культури та економічного розвитку, значна частина словацького суспільства прагнула більшого політичного самоврядування. Водночас демократична система Чехословаччини створювала умови для відкритої політичної дискусії та представництва словацьких інтересів у парламенті. Таким чином, політика Т. Г. Масарика щодо словаків поєднувала прагнення до державної єдності з визнанням культурної самобутності словацького народу, хоча суперечності між централізмом і автономістськими тенденціями так і не були остаточно подолані до кінця існування Першої Чехословацької республіки.

Таким чином, політика Т. Г. Масарика щодо словацького питання ґрунтувалася на його баченні Чехословаччини як демократичної держави громадянського типу, у якій різні етнічні спільноти мали бути об'єднані спільними політичними цінностями та інститутами. Підходи президента до розв'язання національних проблем відображали його ширшу політичну концепцію, засновану на принципах демократії, гуманізму та громадянської відповідальності. Саме тому для розуміння державотворчої діяльності Масарика необхідно розглянути його президентську концепцію та основні політичні принципи.

4.2. Президентська концепція та політичні принципи

Конституційне законодавство Чехословаччини 1920 р. закріпило демократичні основи національної політики. Представникам всіх націй країни надавалися рівні громадянські права. Це забезпечувало словакам і представникам меншин

можливості всебічного розвитку. Водночас, у преамбулі основного закону містилася згадка про «чехословацьку» націю, а в конституційному мовному законі йшлося про «чехословацьку» мову. Поняття «чехословацька» нація означало політичну націю – сукупність осіб певної державної приналежності.

Термін «чехословацька» мова використовувався як доцільна конструкція, що дозволяла врахувати зобов'язання республіки за Сен-Жерменським договором про меншини (1919 р.) щодо проголошення однієї офіційної мови і, водночас, закріпити як за чеською, та і словацькою мовами статус державних. Зокрема, мовний закон 1920 р. встановлював, що управлінські структури в чеських землях використовують чеську, а у Словаччині – словацьку мови. Чеські політики загалом підтримували щодо меншин демократичну концепцію національної політики. Конституційне законодавство Чехословаччини 1920 р. закріпило демократичні основи національної політики. Представникам всіх націй країни надавалися рівні громадянські права. Це забезпечувало словакам і представникам меншин можливість всебічного розвитку.

Водночас, у преамбулі основного закону містилася згадка про «чехословацьку» націю, а в конституційному мовному законі йшлося про «чехословацьку» мову. Поняття «чехословацька» нація означало політичну націю – сукупність осіб певної державної приналежності. Термін «чехословацька» мова використовувався як доцільна конструкція, що дозволяла врахувати зобов'язання Чехословацької держави за Сен-Жерменським договором про меншини (1919 р.) щодо проголошення однієї офіційної мови і, водночас, закріпити як за чеською, та і словацькою мовами статус державних. Зокрема, мовний закон 1920 р. встановлював, що управлінські структури в чеських землях використовують чеську, а у Словаччині – словацьку мови. Державно-правові засоби національної політики (територіальна автономія) гарантувалися лише русинам Закарпаття. Згідно закону про жупи (1920 р.) словаки і судетські німці могли отримати лише широке місцеве самоврядування.

Державно-правові засоби національної політики у вигляді територіальної автономії гарантувалися лише русинам Закарпаття. Згідно із законом про жупний устрій 1920 р., словаки та судетські німці могли отримати лише широке місцеве самоврядування, однак не автономний статус. Такий підхід відповідав загальній концепції чехословацького державотворення, яка передбачала збереження унітарного характеру держави та зміцнення центральних органів влади.

Важливу роль у формуванні політичної системи Чехословацької республіки відіграв Томаш Гарріг Масарик. Як перший президент держави, він розглядав демократію не лише як форму державного устрою, а й як моральний принцип суспільного життя. На його переконання, демократична держава повинна спиратися на повагу до прав людини, свободу слова, політичний плюралізм і відповідальність громадян перед суспільством. Значний вплив на формування його політичних поглядів мали ідеї гуманізму, європейського лібералізму та позитивізму.

Масарик послідовно виступав проти радикалізму та революційних методів боротьби. Він вважав, що суспільний прогрес має досягатися шляхом поступових реформ, розвитку освіти та підвищення політичної культури населення. Президент наголошував на необхідності поєднання демократії з моральними цінностями, стверджуючи, що стабільність держави залежить не лише від законів та інституцій, а й від громадянської свідомості її населення.

Одним із ключових принципів президентської концепції Масарика було прагнення інтегрувати Чехословаччину до кола демократичних європейських держав. Він розглядав республіку як важливий елемент системи міжнародної безпеки у Центральній Європі та вбачав її майбутнє у співпраці з провідними західними демократіями. Саме тому у внутрішньому житті держави особлива увага приділялася розвитку парламентських інститутів, а в зовнішній політиці — підтриманню союзницьких відносин із країнами Антанти.

Отже, президентська концепція Томаша Масарика ґрунтувалася на поєднанні демократичних принципів, гуманізму, громадянської рівності та державної єдності. Вона значною мірою визначила характер політичного розвитку Першої Чехословацької республіки та вплинула як на вирішення внутрішніх національних питань, так і на формування міжнародного авторитету держави. Практична реалізація цих принципів найбільш повно проявилася у внутрішній та зовнішній політиці Чехословаччини міжвоєнного періоду.

4.3. Внутрішня і зовнішня політика

У першій половині 1920-х рр. конституційна етнонаціональна модель державного устрою Чехословаччини була реалізована неповністю. Зокрема, закон про жупи, запроваджений в Словаччині та в Підкарпатській Русі, у чеських землях не вступив в дію. Утворення двох жуп (областей), де кількісно переважало німецьке населення розглядалося націонал-демократами як потенційне зародження неприйнятної німецької автономії, що сприймалося як загроза державної цілісності. Реакцією судето-німецьких партій стала політика «негативізму» – відмова від співробітництва з владою Чехословацької республіки. У їхніх програмах ставилася вимога права на самовизначення для судетських німців, мінімум якого розумівся як політична автономія в складі Чехословацької Республіки. Вхідження словаків до Чехословаччини, здійснене, як висловився словацький вчений Р. Хмел, «через свого роду «напівдержавність», коли словацька нація формально не мала визнання своєї національної ідентичності, а нюанси між політичним і етнічним розумінням «чехословацької» нації у Словаччині не усвідомлювалися, вело словацьких політиків до прагнення виправити цей стан.

Внутрішня політика Чехословацької республіки за президентства Томаша Масарика була спрямована на зміцнення демократичних інститутів та модернізацію держави. Конституція 1920 р. закріпила парламентську форму правління, широкий спектр громадянських прав і свобод, загальне виборче

право та незалежність судової влади. На відміну від багатьох держав Центральної та Східної Європи міжвоєнного періоду, Чехословаччина зберегла демократичний політичний режим і уникнула встановлення авторитарної диктатури. Це значною мірою було пов'язано з політичним авторитетом Масарика, який послідовно відстоював принципи парламентаризму, верховенства права та політичного плюралізму.

Важливим напрямом внутрішньої політики стала земельна реформа, розпочата у 1919 р. Вона передбачала частковий перерозподіл великих землеволодінь на користь дрібних і середніх господарств. Реформа мала не лише економічне, а й соціальне значення, оскільки сприяла послабленню впливу великих землевласників та зміцненню позицій селянства. Одночасно уряд приділяв значну увагу розвитку освіти, науки та культури. Розширювалася мережа шкіл, бібліотек, наукових установ, що сприяло підвищенню рівня грамотності населення та формуванню громадянської свідомості.

Зовнішня політика Чехословаччини також значною мірою формувалася під впливом Масарика та його найближчого соратника Едварда Бенеша. Президент вважав, що безпека молодій державі залежить від її інтеграції до системи міжнародних відносин та співпраці з демократичними країнами Заходу. Саме тому Чехословаччина підтримувала тісні зв'язки з Францією та Великою Британією, брала активну участь у діяльності Ліги Націй та виступала за збереження післявоєнного європейського порядку.

Особливе значення мала участь Чехословаччини у створенні Малої Антанти — військово-політичного союзу Чехословаччини, Румунії та Югославії. Основною метою цього об'єднання було недопущення ревізії повоєнних договорів та захист незалежності держав Центрально-Східної Європи від можливих територіальних претензій з боку Угорщини. Масарик розглядав міжнародне співробітництво як важливий інструмент забезпечення миру та стабільності в регіоні.

Водночас наприкінці 1920-х — на початку 1930-х рр. Чехословаччина зіткнулася з наслідками світової економічної кризи. Зростання безробіття, соціальна напруженість та посилення радикальних політичних рухів негативно вплинули на міжнародні відносини. Найбільш гостро ці процеси проявилися в Судетській області, де активізувалися політичні сили, орієнтовані на нацистську Німеччину. У таких умовах система міжнародного компромісу, яку вибудовували Масарик і його соратники, почала зазнавати дедалі більшого тиску як зсередини держави, так і з боку зовнішніх чинників.

Томаш Гарріг Масарик оптимістично оцінював стан національних відносин у Чехословаччині. Президент був переконаний, що поступово вдасться створити чехословацький тип врегулювання національної проблеми. «Національний мир, релігійна толерантність, економічна гармонія є передумовою нашого успіху» — стверджував Масарик в одній з промов у Лученці (Словаччина) 13 вересня 1930 р.

Пізніше, 14 грудня 1935 р., у віці 85 років, Томаш-Гарріг Масарик подав у відставку за станом здоров'я, призначивши своїм наступником багатолітнього соратника і майстерного дипломата Едварда Бенеша. Ще у квітні 1934 р. Масарика розбив дуже тяжкий інсульт. Реально державою Бенеш керував уже з початку 1930-х. Учень виявився далеко не харизматичною особистістю. Уміло лавіруючи на міжнародній арені, мало уваги приділяв як економіці, так і внутрішньополітичній боротьбі з "п'ятою колоною", яку уособлювали судетонімецькі нацисти (що отримали на муніципальних виборах 1938 р. майже 85% голосів німців), що виконували накази з Берліна, та угорські партії, підбурювані у своїх домаганнях Будапештом.

14 вересня 1937 р. Томаш-Гарріг Масарик помер у своєму маєтку Лани. Похорон багатолітнього лідера країни, яку він створив і випестував, був грандіозний за розмахом і порівнянний лише з похороном у 1935 р.

"Начальника Польської держави" Юзефа Пілсудського. Масарик не дожив до Мюнхенської змови лише рік. (див. Додаток Е)

Отже, в національній політиці президент Чехословаччини виходив із демократичних принципів. Розв'язання національних проблем у новоствореній державі він вбачав у налагодженні урядового співробітництва національних спільнот з метою розбудови демократичної держави, наданні їх представникам рівних громадянських прав, свободи національно-культурного розвитку, забезпеченні економічного добробуту. Ця програма, завдяки президентській наполегливості, систематичній політичній діяльності стало дійсністю у другій половині 1920-х рр. Безперечною історичною заслугою Т. Г. Масарика було те, що він довів можливість нормалізації чесько-словацьких і чесько-німецьких відносин на основі лояльної співпраці в будівництві спільної демократичної держави. Водночас, ігнорування державно-правових засобів національного примирення робило чехословацьку етнополітичну модель вразливою від економічної стабільності, що підтверджують події 1930-х рр.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній бакалаврській роботі здійснено комплексне історико-політичне дослідження ідейно-теоретичної спадщини та практичної державотворчої діяльності Томаша Гарріга Масарика — видатного чеського мислителя, соціолога, лідера національно-визвольного руху та першого Президента Чехословацької Республіки. Постать Т. Масарика розглянуто не лише в контексті національної історії чехів і словаків, а й як масштабне явище суспільно-політичного розвитку Центральної Європи кінця XIX — першої третини XX століття. Систематизація наукового й політичного доробку цього діяча дозволила сформулювати низку теоретичних та практичних висновків відповідно до поставлених завдань дослідження.

Першочергову увагу в роботі було приділено аналізу історіографічного доробку та комплексу джерел, що дозволило сформувати об'єктивне підґрунтя для дослідження. З'ясовано, що постать Т. Масарика викликала тривалий і стійкий інтерес як за його життя, так і в наступні десятиліття. Вітчизняна історіографія тривалий час перебувала під впливом радянських ідеологічних догм, де Масарик зображувався виключно як «буржуазний політик» та антирадянський діяч. Сучасний етап української гуманітаристики характеризується відходом від заангажованості та переосмисленням його ролі в контексті європейської демократії, міжнаціональних відносин та українсько-чеських зв'язків. Чеська та словацька історіографія володіє величезним масивом досліджень, зосереджених у Masarykův ústav a Archiv AV ČR, де детально проаналізовано кожен етап його біографії. Західна історіографія традиційно розглядає Масарика як символ інтелектуального лідерства та «філософа на троні», підкреслюючи його унікальну здатність трансформувати теоретичні гуманістичні ідеї у життєздатні державні інститути.

Джерельна база дослідження є репрезентативною та різноплановою. До першої групи залучених джерел увійшли офіційні нормативно-правові та конституційні акти, насамперед Конституційна Хартія Чехословацької Республіки від 29 лютого 1920 року та Вашингтонська декларація від 18 жовтня 1918 року. Ці документи дозволили простежити юридичне закріплення світоглядних ідей Масарика в державній системі ЧСР. Другу групу склали джерела особистого походження — теоретичні праці самого Т. Масарика (зокрема, фундаментальне дослідження «Філософські та соціологічні основи марксизму»), його мемуари («Світова революція. За роки війни 1914–1918») та унікальні публіцистичні бесіди, зафіксовані К. Чапеком («Бесіди з Т. Г. Масариком»). Вивчення цих матеріалів у їхньому взаємозв'язку дозволило забезпечити високий рівень достовірності наукових результатів диплома.

У межах дослідження процесу формування світогляду мислителя доведено, що інтелектуальний фундамент Т. Масарика закладався в унікальних умовах соціокультурного середовища Моравської Словаччини. Народившись у місті Годонін на перетині чеської, словацької та австро-німецької культур, він із дитинства гостро відчував міжнаціональні та соціальні суперечності. Поєднання етнічного словацького коріння батька та понімеченого чеського походження матері заклало основу його майбутнього космополітизму, який, проте, не заперечував глибокого патріотизму. Освіта, здобута у Брно, Відні та Лейпцигу, а також вивчення класичної філософії сформували його як науковця європейського масштабу. Особливий вплив на Масарика мали ідеї гуманізму, платонізму та просвітництва, які він прагнув адаптувати до реалій слов'янського світу.

Науково-філософська концепція Т. Масарика базувалася на принципах «реалізму» — інтелектуальної течії, яка вимагала точного, критичного аналізу фактів без міфологізації історії чи сліпого підпорядкування ідеологічним догмам. Центральне місце у його соціологічних поглядах посідала етика. На

відміну від тогочасних політиків-прагматиків, Масарик стверджував, що політика не може бути відірваною від моралі, а держава є міцною лише тоді, коли вона базується на загальнолюдських гуманістичних цінностях. Релігію він розглядав не як догматичну церковну інституцію, а як внутрішній моральний закон людини, що спонукає її до активної соціальної дії та захисту правди.

Важливим теоретичним здобутком Т. Масарика, який детально проаналізовано у роботі, стала його системна критика марксизму та соціалістичних теорій. У своїх працях мислитель виступив проти ідеї насильницької класової боротьби та диктатури пролетаріату. Масарик доводив, що марксизм звужує складне людське життя лише до економічного детермінізму, ігноруючи духовну, релігійну та моральну складові особистості. Він критикував марксистську теорію за її схильність до авторитаризму та нівелювання індивідуальної свободи. Замість революційного повалення ладу Масарик пропонував шлях глибоких соціальних реформ, підвищення культурно-освітнього рівня робітництва та еволюційного впровадження принципів соціальної справедливості в межах демократичної правової держави.

Аналіз практичної державотворчої та політичної діяльності Т. Масарика показав, що він став унікальним прикладом інтелектуала, який зумів реалізувати власну філософську програму на практиці. Його політична кар'єра еволюціонувала від академічної діяльності та захисту прав меншин в австрійському парламенті до лідерства у загальнонаціональному масштабі. Ключовим етапом став період Першої світової війни, коли Масарик очолив закордонний чехословацький рух. Завдяки розгалуженій дипломатичній діяльності, створенню чехословацьких легіонів та особистим переговорам із лідерами країн Антанти (зокрема з президентом США В. Вільсоном), йому вдалося домогтися міжнародного визнання права чехів і словаків на самовизначення. Результатом цих зусиль стало проголошення Вашингтонської

декларації 1918 року та фактичний розпад Австро-Угорської імперії з появою нової суверенної держави.

Ставши першим Президентом Чехословацької Республіки й обіймаючи цю посаду впродовж 17 років, Т. Масарик заклав підвалини так званої «Першої республіки» — єдиного стійкого острова демократії у тогочасній Центральній Східній Європі, яка в 1920–1930-х роках масово схилилася до авторитарних та тоталітарних режимів. На посаді глави держави Масарик впроваджував концепцію «демократії як світогляду». Внутрішня політика під його керівництвом відзначалася побудовою міцної багатопартійної системи, забезпеченням свободи слова, релігійної толерантності та проведенням прогресивних соціально-економічних реформ (зокрема, земельної реформи, яка знизила градус соціальної напруги). У зовнішній політиці Масарик орієнтувався на геополітичний союз із провідними західними демократіями (Францією, Великою Британією) та ініціював створення Малої Антанти для стабілізації безпекової ситуації в регіоні.

У роботі доведено, що практичне впровадження Масариком ідей нації, держави та демократії зіткнулося із серйозними викликами, насамперед у сфері міжнародних відносин. Створена під його лідерством держава була поліетнічною (включала значні німецькі, угорські, українські меншини). Концепція «чехословакізму», яку підтримував Президент з метою консолідації республіки, містила внутрішні суперечності, оскільки штучно об'єднувала чехів і словаків в один етнос, що викликало незадоволення словацьких автономістів. Водночас гуманістична позиція Масарика дозволила забезпечити високий рівень культурних і мовних прав для меншин, зокрема, надати притулок тисячам українських та російських інтелектуалів-емігрантів у межах знаменитої «Руської акції». Масарик продемонстрував, що правова держава повинна захищати гідність кожного громадянина, незалежно від його національності.

Підсумовуючи результати дослідження, можна стверджувати, що Томаш Гарріг Масарик увійшов в історію як унікальний державний діяч, чий світогляд базувався на непохитній вірі в гуманізм, правду та демократичні інститути. Його ідейно-теоретична спадщина доводить, що міцна державність не може бути побудована на насильстві, ідеологічних міфах чи нехтуванні моральними принципами. Досвід чехословацького державотворення під керівництвом Масарика продемонстрував життєздатність демократії в умовах складної геополітичної архітектури Центральної Європи.

Для сучасної України політична та наукова спадщина Т. Масарика має виняткове актуальне значення. Його підходи до критичного аналізу популізму, заперечення радикального екстремізму, захисту прав людини, а також уміння поєднувати національні інтереси з європейськими інтеграційними векторами слугують цінним уроком для процесів сучасного українського націотворення, модернізації державних інститутів та утвердження європейської ідентичності. Таким чином, мета кваліфікаційної роботи досягнута повністю, а результати дослідження мають практичне значення для подальшого вивчення історії міжнародних відносин, політичної думки та соціології державного управління.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

ДЖЕРЕЛА

1. Конституційна Хартія Чехословацької Республіки від 29 лютого 1920 р. (Ústavní listina Československé republiky ze dne 29. února 1920, č. 121/1920 Sb. z. a n.).
2. Листування та промови Т. Г. Масарика // Масариків інститут та Архів Академії наук Чеської Республіки (Masarykův ústav a Archiv AV ČR). Фонд Т. G. Masaryk.
3. Масарик Т. Г. Революція і більшовизм. Прага : Čin a Orbis, 1925. 650 с.
4. Масарик Т. Г. Добірні думки. З нагоди 75 літ життя. Прага, 1925. 69 с.
5. Масарик Т. Г. Життя і світогляд Т. Г. Масарика ; Про так звану диктатуру пролетаріату ; Революція і більшовизм / упоряд. О. І. Бочковський. Відень ; Київ, 1921. 40 с.
6. Масарик Т. Г. Право і демократія : вибрані праці / передмова, упоряд. М. М. Нагорняка. Київ : Логос, 2007. 336 с.
7. Масарик Т. Г. Росія і Європа. Есе про духовні течії в Росії. Т. 1. 1913. 450 с.
8. Масарик Т. Г. Соціальне питання. Критика марксизму. Прага : Jan Laichter, 1898. 701 с.
9. Сент-Жерменський мирний договір від 10 вересня 1919 року // Збірник міжнародних документів новітньої історії.
10. Korespondence: Tomáš Garrigue Masaryk – Edvard Beneš (1914–1918) / ed. D. Hájková, I. Šedivý. Praha : Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2013. 854 s.
11. Masaryk T. G. Česká otázka. Praha : Čin, 1924.
12. Masaryk T. G. Nová Evropa : stanovisko slovanské. Praha : Čin, 1920.
13. Masaryk T. G. Spisy T. G. Masaryka / Ústav T. G. Masaryka AV ČR. Praha : Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 1993–2026. Sv. 1–35.
14. Masaryk T. G. Světová revoluce: za války a ve válce 1914–1918. Praha : Čin, 1925. 650 s.
15. Moravský zemský archiv v Brně. Sbírký dokumentů k životu T. G. Masaryka a československému hnutí. Brno.

16. Národní archiv České republiky. Fond: Kancelář prezidenta republiky. Masaryk T. G. prezidentská korespondence a úřední spisy (1918–1935). Praha.

17. Sčítání lidu v Republice československé ze dne 15. února 1921. Československá statistika. Praha : Státní úřad statistický, 1924. Sv. 9. 560 s.

ЛІТЕРАТУРА

18. Бойко О. Д. Історія Чехословаччини у міжвоєнний період. Київ : Генеза, 2004. 256 с.

19. Віднянський С. Україна в житті Т. Г. Масарика // Хроніка 2000. 1999. Вип. 29–30. Ч. II. С. 48–53.

20. Віднянський С. В., Мартинов А. Ю. Захисник малих народів у новій Європі. Томаш Гарріг Масарик // Об'єднана Європа: від мрії до реальності : історичні нариси про батьків-засновників Європейського Союзу. Київ : Інститут історії України НАН України, 2009. С. 41–70.

21. Доморослий В. І. Томаш Масарик і українське питання у Чехословаччині // World Science: Problems, Prospects and Innovations. 2021. С. 307–310.

22. Котенко А. Л. Ідея Центральної Європи Томаша Масарика // Наукові записки НаУКМА. Історичні науки. 2012. Т. 130. С. 35–41.

23. Кравчук О. Європейська ідея Томаша Масарика // Проблеми слов'язнавства. 2013. Вип. 62. С. 47–57.

24. Кравчук О. Т. Г. Масарик про ідею Чехословацької держави та принципи її національної політики // Проблеми історії Центральної та Східної Європи. 2010. Вип. 1. С. 116–122.

25. Кравчук О. Чехословацька ідея Т. Г. Масарика // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: Історичні науки. 2008. Т. 18. С. 430–437.

26. Кугутяк М. В. Політичні ідеї Центральної Європи кінця ХІХ – початку ХХ ст. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2010. 312 с.

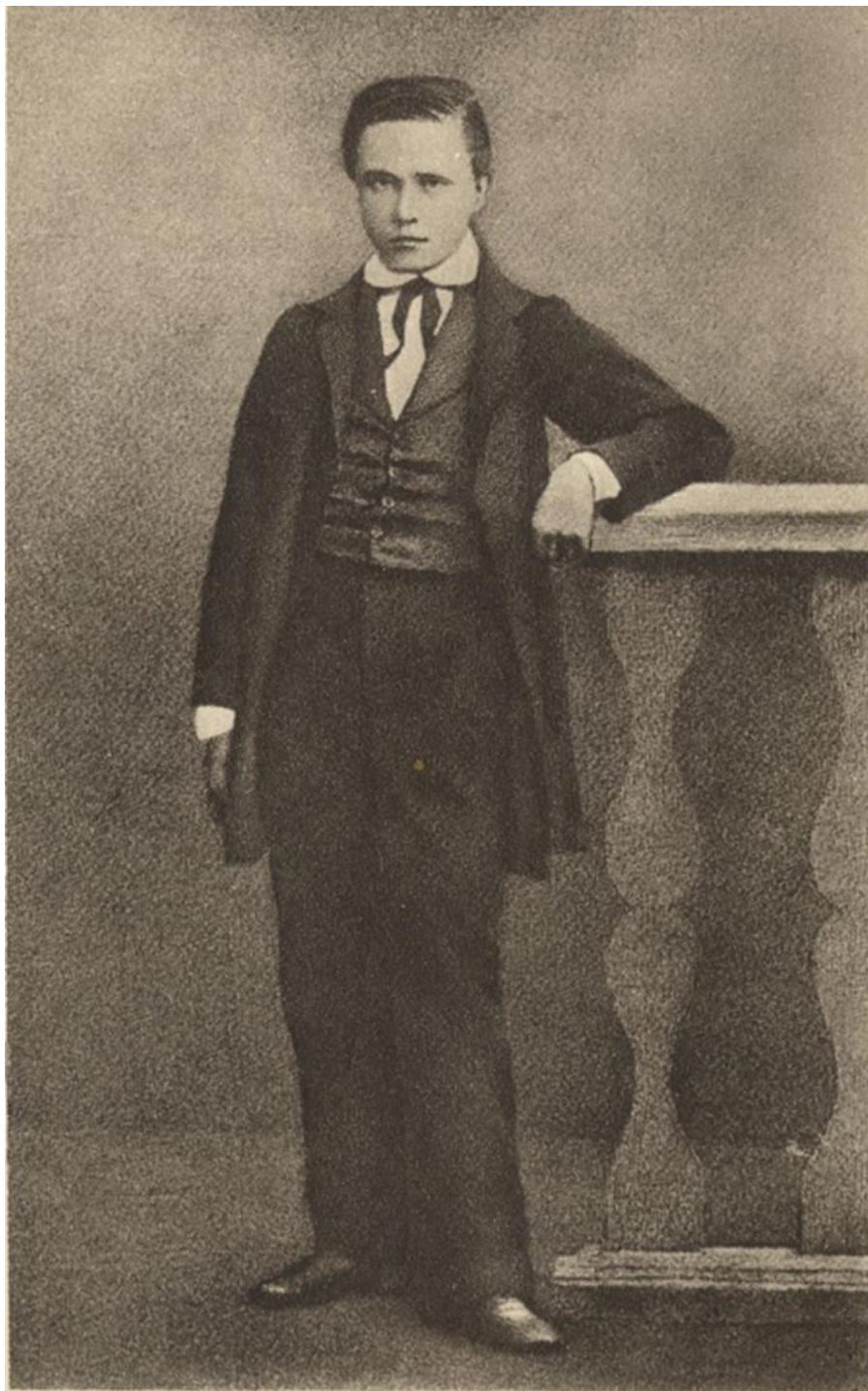
27. Масарик Томаш-Гарріг // Енциклопедія історії України : у 10 т. Т. 6. Київ : Наукова думка, 2009.

28. Махун С. Масарик Томаш Гарріг // Політична енциклопедія. Київ : Парламентське видавництво, 2011. С. 429.
29. Мельниченко І. Томаш Масарик — «батько» новітньої чеської державності.
30. Нагорняк М. М. Національна ідея і гуманістичний ідеал (за Т. Г. Масариком) // Держава і право. 2008. Вип. 39. С. 652–655.
31. Нагорняк М. М. Національно-державницька концепція Томаша Масарика : монографія. Київ : Логос, 2009. 368 с.
32. Омельченкова М. Т. Г. Масарик: 1850–1930. Прага : Чесько-українська книга, 1931. 328 с.
33. Панов А. В. Масарик і Закарпаття : монографія. Ужгород : Ліра, 2010. 189 с.
34. Панов А. В. Томаш Масарик і його ставлення до проблем Закарпаття в 20–30-х роках ХХ століття : дис. канд. іст. наук. Ужгород, 2008.
35. Підлуцький О. Постаті ХХ сторіччя. Київ : Тріада-А, 2004. 118 с.
36. Підлуцький О. Томаш Гаріг Масарик: «Нова людина» у «новій Європі».
37. Постолювський Р. М. Інтерпретація «чеського питання» Т. Г. Масариком як концепція політичної програми демократії // Слов'янський вісник. 2009. Вип. 8. С. 83–87.
38. Постолювський Р. М. Інтерпретація Т. Г. Масариком чеських національних демократичних традицій як основи національної ідеології // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. 2001. Вип. 2. С. 168–174.
39. Т. Г. Масарик і нова Європа : матеріали Першої українсько-чеської науково-теоретичної конференції «Масариківські читання». Київ, 1998.
40. Туряниця В. В. Система правових поглядів Т. Г. Масарика на проблеми малих народів і національних меншин // Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2016. Вип. 37. Т. 1. С. 95–97.
41. Чапек К. Бесіди з Т. Г. Масариком / пер. з чеськ. Л. Ю. Кіцили. Львів : Каменяр, 2001. 270 с.
42. Ярема Я. Провідні ідеї філософії Томи Масарика. Прага : Український Громадський Видавничий Фонд, 1925. 78 с.

43. Підлущкий О. Томаш Гаріг Масарик: «Нова людина» у «новій Європі». URL: https://zn.ua/ukr/SOCIUM/tomashgarrig_masarik_nova_lyudina_u_noviy_evropi.html (Дата звернення 06.05.2026)
44. Мельниченко І. Томаш Масарик - «батько» новітньої чеської державності. URL: <http://day.kyiv.ua/uk/article/istoriya-i-ya/tomash-masarik-batko-novitnoyi-cheskoyi-derzhavnosti> (Дата звернення 06.05.2026)
45. Masaryk T. G. *Spisy T. G. Masaryka*. Praha : Masarykův ústav AV ČR. URL: <https://www.mua.cas.cz/cs/publikace/spisy-t-g-m> (дата звернення: 16.05.2026).

ДОДАТКИ

Перша фотографія Томаша Масарика у 13-річному віці

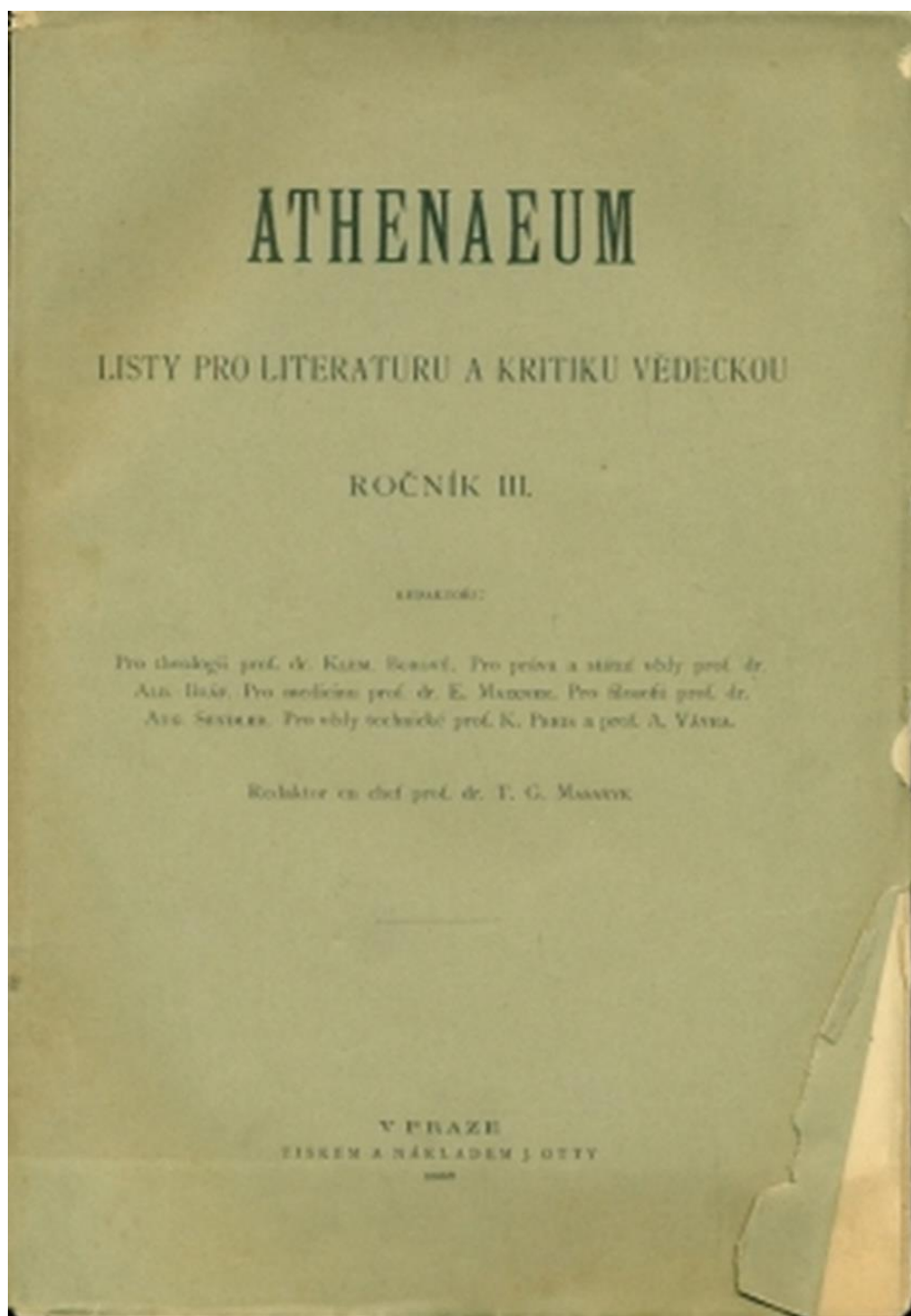
Додаток Б

Шарлотта Гарріг

ДОДАТОК В

Часопис *Athenaeum*, який виходив під керівництвом Масарика і публікував критичні статті щодо чеських рукописів

Додаток Г

Томаш Масарик в Києві

Карта Першої Чехословацької республіки

Додаток Е

Похорон Томаша-Гарріга в Празі

